

UDK: 286(497.5 Banovina)
323.15(479.5 Banovina)
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 25. 02. 2007.
Prihvaćeno: 13. 06. 2007.

LAURA ŠAKAJA

*Geografski odsjek PMF-a, Sveučilište u Zagrebu
lsakaja@geog.pmf.hr*

REINHARD HENKEL

*Geografski odsjek Sveučilišta u Heidelbergu
reinhard.henkel@urz.uni-heidelberg.de*

Niša u konfliktnome prostoru: razvoj Baptističke crkve na području Petrinje, Gline, Siska i Dvora

SAŽETAK

Jedan od aspekata društvenih promjena tranzicijskoga razdoblja u većini postsocijalističkih zemalja bilo je oživljavanje religije. Preporod crkava pratio je nacionalno buđenje te je u nekim zemljama bio povezan s rastom postsocijalističkoga nacionalizma. Rasprava se usredotočuje na razvoj drukčije, transnacionalne religijske opcije na području etničkoga konflikta. Istražuje se razvoj Baptističke crkve u postkonfliktnoj regiji Banovini. Rad se temelji na intervjuima provedenima uglavnom među predstavnicima i članovima Baptističke crkve. Nakon Domovinskoga rata u Banovini je došlo do porasta broja članova te crkve. Među novim članovima većinu su činili etnički Srbi i osobe iz miješanih brakova te bivši komunisti. Ni Katolička crkva ni Srpska pravoslavna crkva nisu za njih bile prihvatljive opcije. Autori zaključuju da su baptističku opciju učinila održivom tri čimbenika. Prvo, razvoj Crkve bio je utemeljen na već postojećoj tradiciji te pamćenju događaja iz Drugoga svjetskoga rata, koji su aktivirani novonastalom ratnom situacijom na početku devedesetih godina. Drugo, Baptistička crkva osiguravala je srednju, transnacionalnu opciju u etnički mješovitoj sredini te je na taj način privukla sve one koji su tražili nišu neutralnosti u etnički čvrsto podijeljenu i konfliktnu društvu. Treće, aktivna djelatnost i pomoć humanitarnih organizacija povezanih s Baptističkom crkvom tijekom rata i nakon njega pridonijela je stvaranju slike o Baptističkoj crkvi kao o zaklonu. Humanitarna djelatnost omogućila je Baptističkoj crkvi da izađe iz sjene te postane »vidljivom«, prevladavajući tako dotadašnju percepciju sebe kao opskurne sekte.

KLJUČNE RIJEČI: Banovina, baptisti, religija, teritorij, etnička skupina, konflikt

Uvod

Kultura, kao što znamo, nije statična. Tradicije su čuvarice kulturnoga kontinuiteta, dok je svakodnevna intersubjektivna komunikacija u promjenljivim društvenim i političkim okolnostima ne samo čimbenik modificiranja i prilagodbe tradicija nego i usvajanja novih/netradicionalnih (za dotično područje) kulturnih fenomena. U ovom ćemo članku na konkretnu primjeru razvoja Baptističke crkve u jednom od postkonfliktnih područja Hrvatske nastojati shvatiti čimbenike koji utječu na to da dio populacije

napušta stare kulturne (u ovom slučaju religijske) tradicije i okreće se novoj. Posebno je zanimljivo proučavati anatomiju nastanka novoga kulturnoga fenomena na primjeru prodora nove konfesije u tranzicijskoj postsocijalističkoj i postkonfliktnoj sredini. Naime, i razdoblje postsocijalizama i stanje konflikta često se, kako u znanstvenim radovima tako i u javnoj percepciji, vežu uz oživljavanje starih postsocijalističkih religijskih tradicija, oživljavanje etabliranih crkava i jačanje tradicionalne crkvene religije i religioznosti koje sadržava i određenu manifestnu nacionalnu i nacionalno-političku identifikaciju (Ančić, 2003; Aračić, Nikodem i Šanjek, 2001; Marinović Jerolimov, 2000, 2005; Tomka i Zulehner, 2000; Zrinščak, 2004).¹ Istodobno se u tranzicijskim društvima opaža fenomen bujanja alternativnih, odnosno netradicionalnih religija, novih religijskih pokreta i sekti. Jesu li te dvije naoko suprotne tendencije međusobno povezane? Jesu li to dvije strane istoga procesa? Zašto se u doba i u okolnostima rasta nacionalnih sentimentata određene društvene skupine okreću od nacionalnih tradicija i biraju anacionalne opcije? Upravo su to bila polazišna pitanja našega istraživanja okolnosti i čimbenika koji su u postkonfliktnome području Banovine nakon Domovinskoga rata utjecali na razvoj »nacionalne« i »nepovijesne« (v. Ramet, 1984) Baptističke crkve – jedne od crkava reformacijske baštine² u Hrvatskoj.

Odabir područja istraživanja bio je određen početnim zapažanjem da je upravo tu, unutar administrativnih područja Grada Petrinje, Grada Siska i Grada Gline te Općine Dvor, na području omeđenom naseljima Petrinja – Sisak – Donji Žirovac – Glina, najveća koncentracija baptističkih crkava u Hrvatskoj (8 od 48, odnosno šestina svih baptističkih crkava). Nigdje u Hrvatskoj ne postoji ni tolika koncentracija pripadnika baptističke vjeroispovijedi. Iako je to u apsolutnim brojkama i dalje mala zajednica – 2001. godine činila su je 273 čovjeka (u cijeloj Sisačko-moslavačkoj županiji bilo ih je 285) – činjenica da samo na tom relativno malom teritoriju živi sedmina svih baptista Hrvatske, a još više činjenica da su odmah nakon Domovinskoga rata u pojedinim seoskim sredinama toga područja gotovo svi stanovnici bili baptisti čini fenomen razvoja Baptističke crkve u četverokutu Petrinja – Sisak – Donji Žirovac – Glina važnim za istraživanje i zanimljivim za razumijevanje.

¹ Prema službenoj statistici, u Hrvatskoj je između 1991. i 2001. godine udio osoba koje su prilikom popisa stanovništva rekly da nisu vjernici pao s 3,9 na 2,2%. Istraživanja provedena u zagrebačkoj regiji pokazala su znatan porast religioznosti od 1982. do 1999. (Marinović Jerolimov, 2000). Niz znanstvenih istraživanja provedenih posljednjih godina upućuje na izrazito visok stupanj konfesionalne i religijske samoidentifikacije u Hrvatskoj. Čak 96,5% anketiranih tijekom istraživanja *Društvene i religijske promjene u Hrvatskoj* (2004.) iskazalo je svoju konfesionalnu pripadnost (Marinović Jerolimov, 2005: 331). Religijska pak samo-identifikacija varira u različitim istraživanjima od 78,1% (Marinović Jerolimov, 2005: 331) do 82,6% (Črpić i Kušar, 1998: 524), odnosno do 84,5% (Aračić, Črpić i Nikodem, 2003: 289).

² Baptistička je crkva crkvena denominacija. Temelji se na anabaptističkoj tradiciji »radikalne reformacije« koja inzistira ne samo na reformi katolicizma nego i na reformi luteranstva i kalvinizma, pa se stoga defini- ra kao »reformacija reformacije« odnosno »ispravak ispravaka katolicizma«. Tako je tradicija radikalne reformacije specifičan oblik protestantizma, u mnogome različit od izvornoga protestantizma. Slobodne crkve tradicije radikalne reformacije Jambrek naziva crkvama reformacijake baštine (Jambrek, 2003), a njima – uz pentekostne, metodističke i dr. – pribraja i baptističke crkve. U skladu s anabaptističkom tradicijom, crkve reformacijske baštine vjeruju da crkva i država moraju biti odvojene zakonski i praktično te da svaka mjesna crkva ima puninu crkvenosti, tj. samostalna je i neovisna (Jambrek, 2003: 17).

Tablica 1: Koncentracija baptističkih crkava i stanovništva baptističke vjeroispovijedi u Sisačko-moslavačkoj županiji te naseljima Grada Siska, Grada Petrinje i Grada Gline

	<i>Sisačko-moslavačka županija</i>	<i>Grad Sisak</i>	<i>Grad Petrinja</i>	<i>Grad Gline</i>
Udio županije/grada u ukupnom broju stanovnika Hrvatske	4,18%	1,18%	0,53%	0,22%
Udio županije/grada u ukupnom broju baptističkih crkava u Hrvatskoj	16,67%	2,08%	8,33%	4,17%
Udio županije/grada u ukupnom broju pripadnika Baptističke crkve u Hrvatskoj	14,39%	5,15%	7,67%	6,67%
Indeks prostorne koncentracije baptističkih crkava (IK BC)*	3,99	1,76	15,72	18,95
Indeks prostorne koncentracije baptista**	3,44	4,36	14,47	30,32

* IK BC = $\frac{\text{broj BC u županiji} \cdot \text{Broj BC u Hrvatskoj}}{\text{broj stanovnika županije/grada/općine} \cdot \text{broj stanovnika Hrvatske}}$

** IK baptista = $\frac{\text{broj osoba bapt. vjeroispovijedi u županiji/gradu/općini} \cdot \text{ukupan broj osoba bapt. vjeroispovijedi u Hrvatskoj}}{\text{broj stanovnika županije/grada/općine} \cdot \text{ukupan broj stanovnika Hrvatske}}$

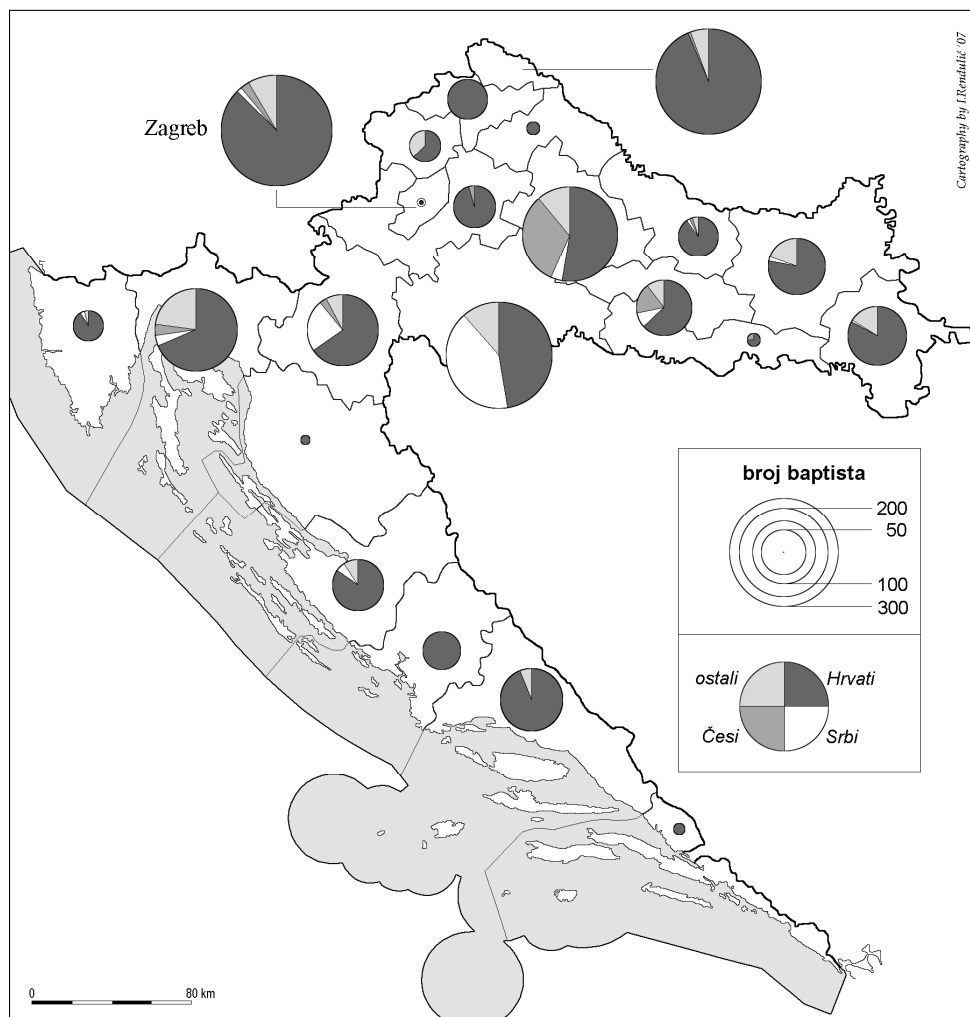
Izvori: Popis stanovništva 2001.: Stanovništvo prema vjeri, po gradovima/općinama. Zagreb, Državni zavod za statistiku; Broj, dobno-spolna i etnička struktura baptista u Hrvatskoj. Zagreb, Državni zavod za statistiku (Baza podataka Instituta za migracije i narodnosti).

Tablica 1 i Karta 1 pokazuju da Sisačko-moslavačka županija, u koju administrativno ulazi područje našega istraživanja, prednjači kako po broju baptističkih crkava tako i po broju vjernika (samo Međimurska županija ima približno isti broj baptista – 280). Unutar Sisačko-moslavačke županije 96% vjernika baptista 2001. je godine živjelo u naseljima Grada Petrinje, Grada Siska i Grada Gline. U vrijeme popisa stanovništva 2001. godine u Općini Dvor baptistička zajednica još nije postojala pa stoga nije zabilježena u podacima popisa. Tek je 2002. u naselju Donji Žirovac uspostavljena nova baptistička crkva, odnosno formirana vjerska zajednica. Stoga, iako je zajednica u Donjem Žirovcu bila uključena u kvalitativno istraživanje na kojemu se temelji ovaj članak, u kvantitativnim podacima dolje navedenih tablica, sastavljenih na osnovi popisa stanovništva iz 2001., ona nije prisutna jer u to vrijeme na njezinu području, prema podacima popisa, još nije bilo nijednoga pripadnika Baptističke crkve.

Druga činjenica, koja područje našega istraživanja čini specifičnim, a Baptističku crkvu na tom području istraživački posebno zanimljivom, jest sljedeća. Etnička struktura baptista u Hrvatskoj slijedi opću etničku strukturu stanovništva Hrvatske (s velikom većinom Hrvata): među pripadnicima Baptističke crkve nalazimo 74,30% Hrvata, što je usporedivo s 89,63% Hrvata u ukupnoj populaciji Hrvatske. Međutim, u

arealu našeg istraživanja to nije slučaj. U Sisačko-moslavačkoj županiji, kao što se vidi iz Tablice 2, više od 40% baptista čine pripadnici srpske narodnosti, a posebno je velik udio Srba među baptistima u Gradu Petrinji i Gradu Glini, gdje je četiri odnosno tri puta veći od udjela Srba u ukupnome stanovništvu tih gradova. Prema podacima popisa stanovništva, od svih Srba baptističke vjeroispovijedi, njih 63,59% živjelo je 2001. u Sisačko-moslavačkoj županiji!

Karta 1: Broj i etnička struktura baptista u hrvatskim županijama

Tablica 2: Osobe srpske narodnosti u članstvu Baptističke crkve u Sisku, Petrinji i Glini te po hrvatskim županijama

	<i>Udio Srba baptističke vjeroispovijedi u općem broju osoba baptističke vjeroispovijedi grada/općine/županije (%)</i>	<i>Udio Srba u općem broju stanovnika grada/općine/županije (%)</i>	<i>Indeks koncentracije Srba u Baptističkoj crkvi*</i>	
Grad Sisak	17,65	7,46	2,37	
Grad Petrinja	53,95	12,00	4,50	
Grad Glina	78,94	28,66	2,75	
Županije	Sisačko-moslavačka	41,05	11,66	3,52
	Zagrebačka	0,00	0,88	0,00
	Krapinsko-zagorska	0,00	0,16	0,00
	Karlovačka	23,62	11,04	2,14
	Varaždinska	0,00	0,41	0,00
	Koprivničko-križevačka	0,00	1,93	0,00
	Bjelovarsko-bilogorska	3,91	7,08	0,55
	Primorsko-goranska	4,12	4,91	0,84
	Ličko-senjska	0,00	11,54	0,00
	Virovitičko-podravska	2,50	7,08	0,35
	Požeško-slavonska	8,97	6,54	1,37
	Brodsko-posavska	0,00	3,02	0,00
	Zadarska	6,15	3,53	1,74
	Osječko-baranjska	2,44	8,73	0,28
	Šibensko-kninska	0,00	9,06	0,00
	Vukovarsko-srijemska	1,16	15,46	0,07
	Splitsko-dalmatinska	0,00	1,19	0,00
	Istarska	4,35	3,20	1,36
	Dubrovačko-neretvanska	0,00	1,96	0,00
	Međimurska	0,00	0,21	0,00
Grad Zagreb	1,61	2,41	0,67	
Hrvatska ukupno	9,38	4,54	2,07	

* IK = $\frac{\text{broj Srba baptističke vjeroispovijedi u gradu/općini/županiji}}{\text{broj Srba u gradu/općini/županiji}} \cdot \frac{\text{ukupan broj stanovnika u odgovarajućem gradu/općini/županiji}}{\text{ukupan broj baptista u odgovarajućem gradu/općini/županiji}}$

Izvori: Popis stanovništva 2001.: Stanovništvo prema narodnosti, po gradovima/općinama. Zagreb, Državni zavod za statistiku; Broj, dobno-spolna i etnička struktura baptista u Hrvatskoj. Zagreb, Državni zavod za statistiku (Baza podataka Instituta za migracije i narodnosti).

Treća je specifičnost Baptističke crkve na našem području istraživanja dobna struktura njenih pripadnika. Udio stanovnika u dobnoj skupini 60 i više godina u populaciji baptista Sisačko-moslavačke županije, kao i indeks starosti, općenito je znatno veći od odgovarajućih podataka za cijelu županijsku populaciju. Ta je razlika posebno očita u Petrinji i Glini, gdje je indeks starosti oko pet puta veći u baptista nego u ukupnoj populaciji. Naravno, manji broj mladih u odnosu na stare djelomično objašnjava činjenica da se baptisti krste u zreloj (već svjesnoj) dobi. Ipak, ako uzmemo u obzir da se na razini Hrvatske indeks starosti za populaciju baptista tek neznatno razlikuje od odgovarajućeg indeksa za ukupno stanovništvo, možemo zaključiti da za objašnjenje velikog udjela starih u populaciji baptista valja osim kasnijega krštenja tražiti druge razloge, specifične za tu regiju.

Tablica 3: *Struktura stanovništva po dobnim skupinama*

	<i>Udio ukupnog stanovništva i osoba baptističke vjeroispovijedi u dobnoj skupini (u %)</i>						<i>Indeks starosti Is*</i>	
	0–19		20–59		60 i više		Ukupno stanovn.	Baptisti
	Ukupno stanovn.	Baptisti	Ukupno stanovn.	Baptisti	Ukupno stanovn.	Baptisti		
Grad Sisak	21,71	13,73	55,39	62,75	22,69	23,53	1,04	1,71
Grad Petrinja	23,13	8,55	52,49	46,71	24,25	44,74	1,05	5,23
Grad Glina	18,12	5,26	45,93	42,11	35,55	52,63	1,96	10,00
Sisačko-mosl. žup.	22,56	10,88	52,43	52,28	24,77	36,84	1,10	3,39
Ukupno Hrvatska	23,74	22,87	54,30	51,74	21,53	25,19	0,91	1,10

$$* I_s = \frac{P(60+)}{P(0-19)}$$

Izvori: Popis stanovništva 2001. Stanovništvo prema spolu i starosti, po naseljima. Zagreb, Državni zavod za statistiku; Broj, dobno-spolna i etnička struktura baptista u Hrvatskoj. Zagreb, Državni zavod za statistiku (Baza podataka Instituta za migracije i narodnosti).

Regionalni kontekst: teritorij, etničke skupine i crkvena organizacija

Prije nego što analiziramo uzroke razvoja Baptističke crkve u istraživanoj regiji, valja kratko upozoriti na tri regionalna konteksta ključna za razumijevanje tematike ovoga rada: teritorijalni, etnički i religijski.

Teritorij

Grad Petrinja i Glina te Općina Dvor u cijelosti ulaze u povijesnu regiju Banovina. I manji dio administrativnog područja Grada Siska, područje s desne strane riječnog toka Kupe, tzv. vojni Sisak, smatra se zbog nekadašnje pripadnosti jednoj od banskih

pukovnija Vojne krajine dijelom povijesne Banovine (Matas, 2004: 48; Klemenčić i Orešić, 1991: 256). Banovina je jasno omeđena na sjeveru, istoku i jugu Kupom, Savom i Unom, dok je njezina zapadna granica manje jasna i različito se tumači (rijeka Glina, obronci Petrove gore).

Današnje područje Banovine nekadašnji je dio srednjovjekovne hrvatske države. Međutim, od turskih prodora u prvoj polovini 16. stoljeća to je teritorij povremenog pomicanja granica, odnosno teritorij do kojega hrvatska vlast u pojedinim povijesnim razdobljima ne doseže, ili slabo doseže.

Od prvih turskih osvajanja na tome području, tj. od osvajanja Dubice na Uni 1538., do 1718. godine, kada se Dvor s okolicom vraća Hrvatskoj, veći ili manji dio teritorija Banovine uvijek je izvan kontrole hrvatskoga bana, Sabora i plemića (Klaić, 1980; Pavličević, 1994; Šišić, 2004; Srkulj, 1996).

Povlačenje Turaka za Hrvatsku ne znači uspostavljanje potpune kontrole na cijelome svom teritoriju. Radi obrane od Turaka, naime, uz granice s Turskom već se u prvoj polovini 16. stoljeća uspostavlja Vojna krajina, prvo kao sustav kapetanija stalne krajiške vojske, sastavljene od hrvatskih velikaških četa te plaćenika i podanika austrijskoga cara. Financirali su je prije svega štajerski, koruški, kranjski i istarski staleži. Godine 1578. Hrvatska gubi kontrolu nad teritorijem Vojne krajine – ban i Sabor moraju se u vojničkim poslovima, prema kraljevu nalogu, pokoravati krajiškom upravitelju (Šišić, 2004: 303–304; Srkulj, 1996: 71). Potkraj 16. stoljeća dolazi do masovnog doseljavanja iz Turske. Novo se stanovništvo seli na crkvena i feudalna zemljišta koja su pod turskom prijetnjom bila napuštena, odbijajući priznati kako prava hrvatskih zemljoposjednika tako i jurisdikciju bana i Sabora. To novo stanovništvo stvara podlogu za izdvajanje krajiškoga teritorija pa se tako Vojna krajina iz vojne institucije pretvara u politički teritorij koji nije podvrgnut banskoj vlasti i Saboru (Moačanin, 1981: 11–12).

Prostor suvremene Banovine ima osebujan status unutar Vojne krajine. Kada je hrvatska banska vojska osvojila zemlje između Une, Kupe i Save, kralj Leopold 1703. dekretom vraća te krajiške zemlje pod bansku vlast (to se ne odnosi na sjeverni dio današnje Banovine s Petrinjom, koji je u sastav Banske krajine ušao tek 1753.). Upravo posebnom statusu u tom razdoblju, tj. izravnoj banskoj upravi, regija može zahvaliti i svoj naziv – Banovina (»Confinia Bani«). Godine 1786., međutim, i Banska je krajina potpuno izuzeta iz hrvatske nadležnosti. Naime, Josip II. ustrojio je Generalno zapovjedništvo kojemu je pored drugih dijelova Vojne krajine podvrgnuo i Bansku krajinu te tako i nju *de facto* izlučio iz kompetencije hrvatskoga bana (Srkulj, 1996: 66; Pavličević, 1994: 215). Tako je od 1786. pa sve do pripojenja Hrvatskoj 1881. Banovina, zajedno sa svim drugim dijelovima Vojne krajine, izvan jurisdikcije hrvatskoga bana i Sabora.

Sljedeće pomicanje granica na području Banovine događa se već 48 godina nakon pripojenja Vojne krajine Hrvatskoj. Ovaj put riječ je o novim administrativnim granicama. Povlačenjem novih granica u sklopu administrativno-teritorijalnih prekrajanja unutar Kraljevine Jugoslavije, 1929. dolazi do cijepanja hrvatskoga političkog teritorija. Tom se prilikom među hrvatskim prostorima pripojenima drugim banovinama unutar Jugoslavije našao i južni dio Banovine – kotar Dvor s oko 500 km² i 26.579 stanovnika (Lučić, 1996: 98), najvećim dijelom Srba (Klemenčić i Orešić, 1991: 280). Smatra se da je cilj prekrajanja 1929. bio postizanje pravoslavne većine u istočnim ba-

novinama i odvajanje katoličkog dijela u zapadnima (Pavličević, 1994: 347). Od 1941. cijela je Banovina ponovno u sastavu Hrvatske, odnosno različitih hrvatskih političkih formacija: NDH, DFH, NRH, SRH i RH.

Do graničnih prijevora opet dolazi 1990., kada se nakon demokratskih izbora u Hrvatskoj dogodila pobuna hrvatskih Srba – tzv. »balvan-revolucija«. Unutar Hrvatske formiraju se, s ciljem izdvajanja, tzv. Srpske autonomne oblasti (SAO) te se proglašava »Republika Srpska Krajina«, koja ne priznaje središnju hrvatsku vlast. I Banovina je, s većinskim srpskim stanovništvom, uključena u te procese. Godine 1990. tu započinje oružana pobuna koja 1991. kulminira razaranjem i okupacijom Petrinje. Nakon oružanih sukoba »Republika Srpska Krajina« kontrolira gotovo cijelo područje Banovine: prema tadašnjoj administrativnoj podjeli Hrvatske, pod kontrolom »RSK-a« u cijelosti su općine Dvor, Kostajnica, Glina, gotovo cijela Općina Petrinja, osim njezina sjeverozapadnoga dijela s naseljima Slana, Međurače, Mokrice, Nebojan, i Mala Gorica, te dio Općine Sisak s mjesnim zajednicama sa srpskom većinom, od kojih se unutar Krajine formira Općina Caprag (Barić, 2005: 174; *Banija*, 1992). Između 1991. i 1995. Banovina je izvan dosega hrvatskih vlasti. Početkom 1992. Vijeće sigurnosti UN-a uspostavlja zaštićena područja Ujedinjenih naroda – UNPA zone. Banovina ulazi u UNPA zonu Sjever te ostaje pod upravom i zaštitom Ujedinjenih naroda, dakle izvan jurisdikcije Republike Hrvatske, sve do 1995., odnosno do oslobađajuće vojno-redarstvene akcije Oluja, kojom je taj prostor vraćen u državno-pravni sustav RH.

Etničke skupine

Jedno od važnih sociokulturnih obilježja Banovine jest mješovita etnička struktura. Nacionalnu strukturu Banske krajine u 19. stoljeću možemo odrediti jedino s pomoću vjerske pripadnosti. Broj rimokatolika u Banskoj krajini bio je 1820. godine 33.025, pravoslavnih 62.711, grkokatolika 1, ostalih 6 (Carl B. von Hietzinger, *Statistik der Militärgrenze des österreichischen Kaiserthums 2b*, Beč, 1823, prema Buczynski, 1993: 92). Prema tome, okvirno možemo zaključiti da je u onodobnoj Banskoj krajini bilo 34% Hrvata i 65% Srba. Sličan suodnos pokazuju i podaci iz 1857. Prema broju pravoslavnih pretpostavlja se da je u banskim pukovnijama Vojne krajine 1857. bilo 74.758 (65%) Srba i 39.661 (34%) Hrvata (Valentić, 1991: 27).

Istraživanja etničke strukture Banovine pokazuju da se tijekom cijeloga 20. stoljeća udio Srba u prosjeku kretao između 60,6 i 65,6% (Matas, 2004: 62). Domovinski rat prouzročio je drastičnu promjenu tog odnosa. U Gradu Glini udio Srba pao je sa 60,65 na 28,67%, u Gradu Petrinji s 44,90 na 12%, u Gradu Sisku s 22,77 na 7,46% i u Općini Dvor (s najvećom prijeratnom srpskom većinom) s 86,51 na 60,87%.

Kada se govori o etničkom sastavu stanovništva Banovine, nužno je naglasiti da je za prijeratnu Banovinu bila karakteristična *etnička polarizacija*, što znači da su se naselja i općine isticali visokim postotkom (neke i više od 80%) stanovništva hrvatske ili srpske nacionalnosti (Matas, 2004: 64; Klemenčić i Orešić, 1991: 274–276). Stanovnici te regije svrstavali su svoja i susjedna sela u »hrvatska« ili »srpska«, ovisno o tome koja je etnička skupina bila u većini (Šakaja, 2004). Ta je činjenica nedvojbeno pogodila nacionalnoj mobilizaciji tijekom Domovinskoga rata.

Crkvena organizacija

Crkvenim raskolom 1054. kršćanski je svijet podijeljen na dva dijela. Na jednoj je strani ostala Katolička crkva, a na drugoj pravoslavne crkve. Granica među njima potvrdila je i učvrstila staru granicu između Istočnoga i Zapadnog Rimskog Carstva na potezu Budva – Drina – Dunav (Kolarić, 2005: 349). Tom je granicom u velikoj mjeri određena i budućnost tih područja.

Teritorij današnje Banovine u rimsko je doba ulazio u područje Sisačke biskupije, osnovane najkasnije u drugoj polovini 3. stoljeća (prvi biskup, Sv. Kirin, bio je pogubljen za vrijeme cara Dioklecijana). Sisačka se biskupija gasi oko 600. godine (Lukinović, 1995), u doba avarskih i slavenskih provala i seoba u 6. i 7. stoljeću. S njom se najvećim dijelom gasi i kršćanstvo u Panoniji. Na području nekadašnje Sisačke biskupije osniva se 1094. Zagrebačka biskupija, pretežno »prostorna baština« Sisačke biskupije (Lukinović, 1995: 92). Odsutnost podataka o vremenu između propadanja Sisačke biskupije i osnutka Zagrebačke biskupije smatra se dokazom da u tom razdoblju crkvena vlast tamo nije postojala (Lukinović, 1995: 10). Prva crkva koja se spominje (1201. godine) na području Banovine nakon uspostavljanja Zagrebačke biskupije jest crkva u Gori (Leber, 1912: 5; Cvitanović, prema: Miletić i Valjato Fabris, 2003: 117). Spominje se i cistercijska opatija u Topuskome, koja je sagrađena 1205. i smatra se najstarijom u Zagrebačkoj biskupiji (*Opći shematizam...*, 1975: 76). Prema popisu župa, koji je 1334. godine sastavio Ivan, arhiđakon Gorički, na području Banovine u njegovo su doba već postojale katoličke župe u današnjim naseljima Blinji, Gradusi, Hrastovici, Komogovini, Kostajnici, Divuši, Zrinu, Gori, Žirovcu, Brubnu, Dragotini, Maji, Brnjeuški, Topuskom, Peckom, Staroj Petrinji kod Jabukovca i Dubici (Buturac, 1984).

Što se istočnoga kršćanstva tiče, na području zapadno od Drine i Neretve, pa dakle i na području Banovine, pravoslavci se ne spominju sve do turskih osvajanja (Kolarić, 2005: 93, 395; Matković, 1992: 19; Obrknežević, 1979: 230). Prodor Turaka i doseljavanje pretežno pravoslavnih Vlaha oblikovali su novu vjersku kartu prostora između Kupe i Une. Pravoslavna je crkva slijedila migracije svojih vjernika. Upravo u vrijeme prodora Turaka na područje današnje Banovine, obnovom Pečke patrijaršije³ 1557. Počinje sustavnije crkveno organiziranje pravoslavnoga stanovništva pod Turcima. Pečka patrijaršija dobiva povlastice od Turaka, stječe svoj teritorij i proširuje jurisdikciju sa srpskoga svećenstva na sav pravoslavni kler koji se na području Bosne, Hrvatske i južne Ugarske našao pod Turcima (Kolarić, 2005: 964–965; Požar, 1996: 52).

U vrijeme turskih ratova u južnu se Ugarsku seli velika srpska pravoslavna zajednica. Ugarski car Leopold I. odobrava preseljenje iz Srbije srpskom patrijarhu Arseniju Čarnojeviću (Crnojeviću) s desecima tisuća ljudi (prema podacima iz različitih izvora, 30.000–70.000). Taj čin rezultira osnivanjem Srijemske mitropolije (sa središtem najprije u Krušedolu, a onda u Srijemskim Karlovcima), kojoj ugarski car priznaje vlast nad svim doseljenim pravoslavcima. Nakon povlačenja granice s Turskom na Unu, i pravoslavni stanovnici Banovine potpadaju pod jurisdikciju Srijemske mitropolije. Srijemsko-karlovačka mitropolija samostalna je od trenutka ukidanja Pečke patrijaršije (1766.),

³ Obnovitelj Pečke patrijaršije jest Mehmed Sokolović, turski veliki vezir, islamizirani bivši pravoslavni učenik iz istočne Hercegovine, koji je na stolicu Pečke patrijaršije postavio svoga brata Makarija (Kolarić, 2005).

čiju je vrhovnu vlast do tada priznavala.

Nakon osnutka Kraljevine SHS (1918.) crkvena se struktura radikalno promijenila. Ukinuta je autonomija svih autokefalnih crkvenih oblasti u rangu mitropolija (beogradske, srijemsko-karlovačke i crnogorsko-primorske) te su one zajedno s dalmatinskom mitropolijom i autonomnom srpskom pravoslavnom crkvom u Bosni i Hercegovini, koje su bile pod upravom patrijarha u Carigradu, ujedinjene u jedinstvenu Srpsku pravoslavnu crkvu Kraljevine SHS. Time su svi pravoslavni vjernici u novoj državi u vjerskom pogledu bili podvrgnuti patrijarhu u Beogradu. Činjenica da ta ujedinjena crkva nije dobila ime Pravoslavna crkva Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca ili Jugoslavenska pravoslavna crkva, nego Srpska pravoslavna crkva, znatno je opteretila međuetničke odnose u Jugoslaviji (Kolarić, 2005: 976; Matković, 1992: 23; Obrknežević, 1979: 235–236). Za Srbe u Hrvatskoj stvara se konfuzno i potencijalno konfliktno stanje: izdvajanje Hrvatske iz Jugoslavije, hrvatska nezavisnost, znači za Srbe u Hrvatskoj da se središta svjetovne i crkvene vlasti nalaze u različitim državama – jedno u Zagrebu, a drugo u Beogradu. Jedan od temeljnih principa Pravoslavne crkve, povezivanje vjersko-crkvenih struktura s nacionalno-teritorijalnim (usp. Ramet, 2005), dodatno je pridonio potencijalnoj konfliktnosti vezanoj uz crkveno pravo na kanonski teritorij.

Navedene su činjenice u doba Pavelićeve Nezavisne Države Hrvatske postale povodom za žestoke represije nad pravoslavnim svećenstvom, paljenje i uništavanje pravoslavnih crkava, između ostaloga i na prostoru Banovine. Represije i iskorjenjivanje Srpske pravoslavne crkve na teritoriju NDH Pavelićev režim obrazlaže time da je ona sastavni dio države Srbije te »obstanak srbskopravoslavne crkve značilo bi dozvoliti vladi države Srbije, da vrši jedan dio svoje državne vlasti putem srbskopravoslavne crkve i na teritorij Nezavisne Države Hrvatske, što ni jedna država na svijetu ne bi dozvolila i ne može dozvoliti, a isto ne će dozvoliti ni Nezavisna Država Hrvatska« (Mirko Pak, ministar pravosuđa i bogoštovlja NDH, prema: Obrknežević, 1979: 238–239). Rješenje za pravoslavne vjernike, odnosno srednju opciju za Srbe u Hrvatskoj, trebala je dati Hrvatska pravoslavna crkva, koja je, kao domaća crkva u izvansrpskom okviru, osnovana 1942., a ukinuta 1945. godine.

Uloga crkve kao simboličkog izraza prava na teritorij ponovno je postala očita uoči i tijekom Domovinskoga rata. Na etnički mješovitu prostoru Banovine nakon demokratskih izbora u Hrvatskoj 1990. potpuno je srušena srpska pravoslavna crkva u Petrinji (1991.), a nakon formiranja »Republike Srpske Krajine« (1991.) na njezinu su teritoriju južno od Kupe sustavno uništavane katoličke crkve.

Metodologija istraživanja

Istraživanje koje je osnova ovoga rada provedeno je od 17. studenoga 2004. do 20. lipnja 2005. na području Grada Petrinje, Grada Gline, Grada Siska i Općine Dvor.

Provedeno je 17 intervju: 6 s pastorima/voditeljima Baptističke crkve na istraživanom području, 1 s misionarom Baptističke crkve, 1 s predstavnikom središnjice Baptističke crkve u Zagrebu, 4 s redovnim članovima Baptističke crkve u Banovini, uključujući sina i dvije kćeri osnivača baptističkih crkava u regiji, Jove Jekića, 2 s katoličkim župnicima i 1 s pravoslavnim svećenikom u istraživanoj regiji, 1 s informatorom

izvan baptističkih crkava u regiji te 1 s predstavnikom OESS-a u Petrinji. Radi zaštite anonimnosti intervjuiranih osoba, u ovome su članku njihovi inicijali promijenjeni.

Provedeni su polustrukturirani intervjui tijekom kojih su sugovornici izlagali osobno shvaćanje zbivanja u vlastitoj sredini. Neformalni razgovor odvijao se slobodno, ali je tijekom razgovora bio usmjeren prema određenim temama. U središtu su bile teme vezane uz povijest i suvremeni razvoj Baptističke crkve u regiji, utjecaj rata i politike, etničku i dobnospolnu strukturu te konfesionalnu pozadinu novih članova Baptističke crkve, etničku i religijsku toleranciju i snošljivost te religijsku i izvanreligijsku motivaciju ulaska u Baptističku crkvu.

Istraživanje je dalo osnovu za formuliranje četiriju osnovnih teza:

- Suvremeni razvoj Baptističke crkve temelji se na već postojećoj povijesnoj tradiciji te crkve u Banovini i na ponovnom aktiviranju sjećanja vezanih uz Drugi svjetski rat.
- Baptistička crkva je tijekom Domovinskoga rata i nakon njega osigurala u etnički mješovitu području »transnacionalnu« opciju za one koji su u etnički podijeljenom društvu tražili neutralnu poziciju.
- Prodor Baptističke crkve bio je olakšan indiferentnošću srpskoga dijela stanovništva Banovine prema tradicionalnoj religiji, što donekle možemo povezati sa strahom i oprezom nakon negativnih iskustava iz Drugoga svjetskog rata te participacijom u partizanskome antifašističkom pokretu toga kraja i uza nj vezanim ateističkim svjetonazorom.
- Humanitarni rad i pomoć organizacija povezanih s Baptističkom crkvom tijekom i nakon Domovinskoga rata učinili su imidž Baptističke crkve znatno pozitivnijim od prijeratnoga.

Uloga povijesnoga pamćenja

Današnji položaj Baptističke crkve u Banovini neposredno je povezan kako s prošlošću same Crkve tako i regije u kontekstu koje se razvijala. Njezina povijest u Banovini počela je prije osamdeset i šest godina kada se njezin osnivač, tada dvadesetšestogodišnji Srbin iz Banskoga Grabovca, vratio u domovinu kao baptistički misionar nakon šestogodišnjega boravka u SAD-u, gdje je prihvatio baptizam. Njegov dugogodišnji i dosljedni rad (živio je 104 godine) rezultirao je – uz financijsku potporu američkih baptista uglavnom lokalnoga podrijetla – stvaranjem mreže baptističkih crkava i molitvenih domova u sjevernom dijelu Banovine. Svijest o tome dosljedno možemo pratiti u nizu intervjua:

Faktor sadašnjeg razvoja Baptističke crkve je prijašnji rad Jekića. (B. B.)

To što se događa sada – rezultat je toga što su činili stari; oni su stvorili uvjete za širenje Baptističke crkve sada. (A. C.)

U Kninu, gdje su uvjeti slični našima, Baptistička crkva nije se razvila tokom rata zato što nije imala prijeratnu tradiciju. (S. R.)

Jekićev život i rad, međutim, ne samo da je pridonio izgradnji crkvene infrastrukture te općenito približio baptizam lokalnome stanovništvu nego je postao i dijelom

aktivne usmene predaje u regiji, odnosno vitalnoga povijesno-mitskoga pamćenja. Jekićeva uključenost u najdramatičniji događaj koji se u Drugome svjetskome ratu odigrao u toj regiji stvorila je stereotip o blagonaklonu odnosu radikalnoga nacionalističkoga krila hrvatske politike prema baptistima, koji se obnovio tijekom i neposredno nakon Domovinskoga rata. Jekić je, naime, bio jedan od dvojice preživjelih muškaraca u pokolju u srpskom selu Grabovcu u kojemu je u srpnju 1941. od ruke Hrvata ustaša poginulo oko 1250 ljudi. Prema komentarima mještana, »nije bilo u Grabovcu obitelji iz koje nije netko bio ubijen« (B. B.). Činjenica da je Jekić pušten nakon što je bio prepoznat kao baptistički pastor (prepoznala su ga dvojica sudionika pokolja, stanovnici obližnjih hrvatskih sela u kojima je Jekić propovijedao) pridonijela je stavu o Baptističkoj crkvi kao niši sigurnosti za Srbe, što je rezultiralo njihovim masovnim (ali, kako se poslije pokazalo, privremenim) pristupanjem Baptističkoj crkvi (Knežević, 1988):

Kada su strijeljali sve druge, a oči su rekli da može ići kući, pročulo se da baptiste ne diraju – komentira Jekićeva kći Božica.

Polu stoljeća poslije, sveprisutnost nacionalno obojene retorike i simbolike u Hrvatskoj te srpske propagande usmjerene na stvaranje »Velike Srbije«, koja je isticala stradanja srpskoga naroda u Drugome svjetskom ratu, prvih je godina hrvatske samostalnosti konstruirala stereotip o »genocidnosti« Hrvata. Sve to potenciralo je strahove da će se povijest ponoviti:

Kada se nakon prvih hrvatskih izbora opet pojavila šahovnica, Srbi su se jako uplašili: Opet dolaze ustaše! (B. B.)

Okolnosti koje su se reaktiviranjem starih trauma i stereotipa percipirale kao slične, izazvale su i slične reakcije. Stoga, kada je 1995., nakon akcije Oluja, Banovina vraćena pod kontrolu Republike Hrvatske, dio Srba ponovno je potražio sigurnost u Baptističkoj crkvi. Pastor baptističke crkve u jednom od srpskih sela konstatira:

Predao sam u policijsku postaju u Glini pismenu obavijest o sakupljanju vjernika... Sada smo mogli reći i ljudima koji se sakupljaju da su naši sastanci legalni i kod organa vlasti, te da nema razloga za strah... Ono što je bitno, primijetili smo da ljudi dolaze sve slobodnije, kao da su u nama vidjeli neku sigurnost... Ljudi su u ratu pronašli u Baptističkoj crkvi sigurnost, pomoć, utjehu... Osjećaj sigurnosti je imao veliku ulogu... Crkvu (baptističku) obilazila je policija. (M. T.)

U regiji gdje je etničko podrijetlo teško prepoznati po govoru, ali lako po konfesionalnoj pripadnosti, izbor treće, transnacionalne religije postao je, čini se, i sredstvom etničke neobilježnosti u ksenofobičnu ozračju:

Ljudi se pridružuju Baptističkoj crkvi kada su stjerani u kut. Kada su u situaciji iz koje se ljudski nemoguće izvući... Poslije Oluje, kada su se vratili Hrvati, oni su na Srbe počeli gledati s prezirom, nazivati nas četnicima. Ja sam tražila ljude koji će me prihvatiti. Da nije bilo tako, nikad ne bih postala vjernik jer me životna praksa ne bi natjerala na to. (N. L.)

Jekićev sin Ilija prepričava događaj iz 1942.:

Kada otac nije bio doma, opet su ustaše došli u selo. Palili sve. Kada su ušli nama u kuću, vidjeli su otvorenu Bibliju. Glavni je rekao: »Ne oni«, i nas nisu dirali, prošli smo neoštećeno.

Možemo samo pretpostaviti koliko je neposredna ili posredna veza toga i sličnih događaja s današnjim mišljenjem mladoga baptističkog pastora:

Hrvati su vrlo religiozni, stoga je za Srbe baptizam dobar zaklon. (B. B.)

Baptizam kao transnacionalna niša

Kroz intervju s baptističkim pastorima, voditeljima i članovima Crkve provlači se misao o baptizmu kao o »srednjoj opciji« u etnički podijeljenom kraju:

To je srednja opcija koja je falila na ovom prostoru. Ovamo su došli ljudi koji nisu sposobni mrziti. Baptistička crkva kod nas je kao građanska opcija u velikim gradovima. Ovdje su ljudi svih mogućih bivših vjera. Nitko te ne pita što si, gdje si bio za vrijeme rata, što si radio. (S. R.)

Američki baptistički misionar (T. J.) sjeća se razgovora s mladim Srbinom iz Bosphorskog Novog koji je svoj prvi susret s baptizmom opisao riječima: »Bilo je to prvi put da smo vidjeli religiju prezentiranu bez etničkih predrasuda.«

Već od prvih dana postojanja u Banovini, Baptistička je crkva funkcionirala kao transnacionalna. Štoviše, osim njegova duhovnoga sadržaja, upravo je transnacionalnost baptizma fascinirala Jekića (»Srbi, Hrvati, Česi, Poljaci, Englezi su bili jednoga duha«), koji je odrastao u uvjetima etničke podijeljenosti, i nadahnula ga na povratak u domovinu i propovijedanje »svome narodu hrvatskome i srpskome bez razlike tko je tko« (Jekićev intervju Hrvatskome radiju). Ideju transnacionalnosti na prostoru jugoistočne Europe reproducirala je i Jekićeva matična baptistička crkva u Detroitu, koja je na stvaranje prve jugoslavenske države odgovorila 1920. formiranjem svoga ogranka, Prve jugoslavenske baptističke crkve u Detroitu (usp. Hopper, 1997; Jambrek, 2003). I današnja retorika većine baptističkih vođa (pastori, voditelji) u Banovini izrazito je neksenofobična i usmjerena na prezentaciju Baptističke crkve kao izrazito inkompatibilne s nacionalizmom, crkve koja...

...ne može rasti tamo gdje je nacionalizam, jer u sredinama gdje se gaji nacionalizam pravo kršćanstvo ne može cvjetati. (A. C.)

Nacionalna mobilizacija u Hrvatskoj devedesetih, kao i u nekim drugim zemljama postsocijalističke tranzicije, išla je rame uz rame s religijskom mobilizacijom. Niz je činjenica koje pokazuju da se religija u prvim koracima postsocijalističkih tranzicijskih društava nastojala operacionalizirati kao integracijska sila odnosno čimbenik društvene i političke integracije (v. Borowik, 1999). I u Hrvatskoj se religija, posebno u ratno vrijeme, stavljala u samo središte moći povezivanja i okupljanja (Jukić, 1999: 69). Rušenje, izgradnja i obnavljanje crkava koristili su se kao politički instrumenti. I na područjima slabe religijske vitalnosti nametalo se religiozno ponašanje. U tim okolnostima opciju zajedništva bez konfrontacije s »drugima« u konfliktnom području Banovine ponudila je Baptistička crkva. Odlomci iz intervjuja koji slijede daju nam čvrste naznake da je baptizam u Banovini u ratnim i prvim poslijeratnim godinama nudio zaklon od ksenofobičnosti vlastitih sredina.

Iako sam Srпкиnja, za vrijeme Krajine me je smetao šovinizam. Šovinizam nikad nisam voljela. Iako su prije rata Srbi uglavnom bili ateisti, 1991. ljudi se zbog straha nisu izjašnjavali kao ateisti. Svi su se izjašnjavali kao pravoslavci. Crkva je bila puna. Ljudi su

dolazili da bi ih drugi vidjeli... Kada sam čula prvu propovijed (baptističku), rekla sam: to je to, prava riječ. Odmah upada u oči multietnička mješavina. Bez obzira kakvu kožu imaš, svi smo braća i sestre... Svima je dosta politike i obećanja, laži. Tražiš nešto ljudsko. Dosta je uvlačenja jedni drugima, poltronisanja. Dosta je načina života kada stalno moraš poltronisati. Stalno se postavlja religija koja odgovara državi. Moraš plesati kako država svira. Stvara se struktura naroda koji se boji da ne budu crne ovce. (N. L.)
Moja je žena Hrvatica, išla je u katoličku crkvu. Ali 1993. godine prestala je ići tamo nakon što je svećenik na misi rekao da je Bog poslao Hrvate da naprave red na ovim prostorima, da vladaju, određuju. Ja sam Srbin i njoj je bilo neugodno preda mnom. Napustila je Katoličku crkvu i prihvatila baptizam. (S. R.)

Mješoviti brakovi i s njima povezana razlivenost granica etničkoga identiteta remete jednoznačnost u definiranju etničke i vjerske pripadnosti. Stoga su mješovite sredine, čini se, otvorenije alternativnim⁴ religijama. U sjevernoj Banovini to se jasno vidi u gradskim sredinama gdje, za razliku od sela, koja su čvrsto podijeljena na hrvatska i srpska, velik dio stanovništva čine članovi etnički mješovitih obitelji. U Petrinji su, primjerice, osim dviju obitelji, svi ostali članovi Baptističke crkve iz mješovitih obitelji. Motivacija takve populacije jasno se vidi kako iz prethodnoga citata tako i iz kratka komentara jedne od novih obraćenica:

Dijete sam iz mješovitog braka. Morala sam tražiti sredinu koja bi me prihvatila. (N. L.)

Potencijal Baptističke crkve kao transnacionalne niše u Hrvatskoj proizlazi ne samo iz etnički indiferentna stava iznutra nego, valja pretpostaviti, i iz njezine pozitivne percepcije od Hrvata na pozadini negativne percepcije srpskoga pravoslavlja. Na to upućuju istraživanja socijalne distance provedena 1994. i 2000.⁵ Socijalna distanca mjerena je odgovorima na pitanja bi li ispitanici prihvatili brak, prijateljstvo, susjedstvo i sl. s pripadnicima drugih vjera.⁶ Oba istraživanja pokazuju veću socijalnu bliskost u odnosu na protestante (baptiste, adventiste, evanđelike i dr.) nego u odnosu na pravoslavce.

Jedan od fenomena koji osiguravaju potencijal Baptističke crkve kao transnacionalne niše jest *reduciranost simbolike*. Simboli su fenomeni vrlo važna integracijskog značenja. Religijski je simbol sveti znak (Jukić, 1999: 64). Integracija se u velikoj mjeri obavlja upravo posredovanjem simbola ili svetih znakova: križeva, krunica, zelene boje (Jukić, 1999: 70). U razdoblju kada religija vrši središnju funkciju okupljanja, povezivanja i stvaranja jedinstva unutar etničke skupine, izvanjskim manifestacijama – simboli i znakovi – manipulira se i oni se politički operacionaliziraju. Na području na kojemu su sukobljene strane pripadale različitim konfesijama, upravo su religijski simboli

⁴ Ovdje i dalje u tekstu pod pojmom alternativna crkva/religija ne podrazumijevamo određenu crkvu ili denominaciju (a pogotovo ne nove religiozne pokrete na koje se termin *alternativna religija* danas u literaturi najčešće primjenjuje), nego religiju koja na analiziranom području nije među tradicionalnima, dominantnima, odnosno »povijesnima« (Ramet, 1984).

⁵ Prvo je istraživanje provedeno među populacijom srednjoškolaca (Previšić, 1996) (uzorak od 2715 učenika), a drugo među punoljetnom populacijom na uzorku 705 ispitanika (Institut za društvena istraživanja u Zagrebu, 2000, *Sociologija sela*, br. 1–2 /147–148/, supplement).

⁶ Druga su pitanja bila: *da bude učenik u tvom razredu; da bude građanin RH; da bude samo posjetitelj RH; da ga se isključi iz RH* – u istraživanju iz 1996., te *da zajedno radite na poslu; da živite u istoj državi* – u istraživanju iz 2000.

služili njihovu međusobnom razlikovanju i raspoznavanju (Jukić, 1999: 70–71): među njima je i način križanja (s tri prsta ili pet prstiju, s lijeva nadesno ili zdesna nalijevo) jedan od važnih markera raspoznavanja »drugoga« i potvrđivanja »sebe«. Baptisti se ne križaju, njihovi pastori ne nose odore, u njihovim kućama osim Biblije nema religijske simbolike, križeva, krunica, likova svetaca, ikona i drugih religijskih atributa kojima, htjeli to ili ne, markiramo sebe i drugoga, povlačimo granice. Potencijal privlačnosti znakovne apstinencije za one željne mira u konfliktnim okolnostima prilično je očit. »I odsutnost simbola jest simbol« (A. C.), pogotovo za one stiješnjene između dviju suprotstavljenih simbolika.

Iz provedenih intervjua možemo zaključiti da baptizam, kao srednja opcija, privlači ljude zbog mogućnosti izbjegavanja svrstavanja. Prihvatanje baptizma za mnoge je nove članove Baptističke crkve obrambeni odgovor na nepovoljan tretman koji doživljavaju od većine:

I u Krajini (Srpska Krajina) mnogi su se Hrvati baptisti sakrivali kada su govorili da nisu katolici. (C. D.)

Podaci o većoj zastupljenosti manjinskih Srba u strukturi baptista na području Banovine (tablica 2) potvrđuju zaključke iz intervjua.

Ulazak u »prazno mjesto«

»Mi ulazimo u prazan prostor«, rekao je tijekom intervjua M. B., predstavnik središnjice Baptističke crkve. S motrišta religije, sintagma »prazan prostor« odnosi se na prostor čija populacija nije čvrsto vezana uz određenu religiju, prostor izvan čvrste kontrole religijskih institucija. Takva su prazna mjesta potencijalno otvorena za ulazak netradicionalnih, novijih religija.

Možemo samo nagađati je li upravo činjenica da se Jovo Jekić, iako rođen u pravoslavnoj obitelji,⁷ s Biblijom prvi put susreo tek u svojoj 23. godini u Detroitu odredila njegovu privrženost upravo Baptističkoj crkvi, preko koje se i dogodio njegov prvi pravi kontakt s religijom.⁸

Uzmu li se u obzir činjenice, poslijeratna je Banovina, a ponajprije njezina takozvana »srpska sela«, prilično »prazan prostor« budući da je Pravoslavna crkva tijekom cijelog socijalističkoga razdoblja (1945.–1990.) tu imala izrazito slab utjecaj. Razlog vjerojatno između ostaloga možemo potražiti u strahu i oprezu lokalnoga srpskoga stanovništva koje se još sjećalo rizika koje je tijekom Pavelićeva režima nosilo poistovjećivanje s pravoslavljem. Od 406 crkava koje su na teritoriju Hrvatske postojale prije Drugoga svjetskog rata, samo je 207 bilo u funkciji 1961. (*Izveštaj komisije za vjerska pitanja Narodne Republike Hrvatske za 1961 godinu, AJ, SKVP 144–58–484*, prema Buchenau, 2004: 137).

⁷ »Naša je obitelj bila pravoslavna i mene su moji krstili u pravoslavnoj crkvi Svetoga Stefana u Bačugi, a obiteljska krsna slava bila je trećega dana pravoslavnoga Božića, 9. siječnja, na Svetoga Stefana« (*Baptist Jovan Jekić...* Intervju, 1996).

⁸ Jekić se prisjeća svog prvog dolaska u baptističku crkvu u Detroitu: »Ljudi su čitali Sveto pismo, a ja to nisam nikad vidio. Samo kad sam bio mladić čuo da kad se radilo o nekom poslu, govorilo se: 'Šta to ne bi napravio, pa nije to Sveto pismo'« (audiozapis intervjua, 1990).

Milan Radeka, pravoslavni svećenik, profesor i povjesničar, opisujući u svojim memoarskim bilješkama onodobno stanje Pravoslavne crkve na prostoru Banovine, Korduna i Like, piše o »nezadovoljenoj potrebi čovjeka (ovdašnjeg pravoslavnog) da svoju ličnu religioznost prevede u izraz, i živi kroz kolektivnu organizaciju, a tu kolektivnu organizaciju gleda pred vlastitim kućnim pragom komšija. Primjer: u Plaškom, 150 g. sedištu Vladičanstva, ne može se sada naći čovek da ide po dozvoli kotara da prikuplja priloge za pokrivanje katedrale (istorijskog spomenika), jer se boji višeg poriva i drugih neprilika. A nedaleko u Drežniku su katolici sami pokrili crkvu. Stari jedan bio na prisilnom radu tri meseca, i odmah sutradan posle toga uzeo alat i nastavio rad na crkvi tamo gde je pre tri meseca stao. Dakle nije se dao omesti« (Radeka, 40). Na istome mjestu kaže da pravoslavni svećenici »nailaze na prijazniji i lojalniji susret kod Hrvata u narodnoj vlasti, nego kod Srba« (Radeka, 1999: 40). Lokalni se svećenik tijekom našeg intervjua prisjeća 40 godina stara događaja:

Pravoslavna crkva u Boviću je bila oštećena, ostali su samo zidovi. U selu je bio proveden referendum da li se crkva treba srušiti do kraja ili obnoviti. Mještani su se na referendumu odlučili za rušenje. (S. T.)

Noviji razvoj Baptističke crkve u Banovini svakako je bio olakšan činjenicom da je na tome području u srpskim selima prije Domovinskoga rata živjelo relativno malo vjernika. Voditelj jedne baptističke crkve u etnički mješovitu prostoru komentira:

Osamdeset posto onih koji su bili kršteni u našoj crkvi poslije 1991. bili su Srbi. Razlog je vjerojatno u tome što prije rata Srbi nisu bili jako pravoslavni. Nisu išli u crkvu, stoga je sa Srbima lakše raditi nego s Hrvatima... Partizani⁹ nisu imali korijene u religiji, nisu imali veze s pravoslavnom religijom. Kada su komunistički ideali pali, više je ljudi došlo s ateističkom pozadinom nego s pozadinom iz drugih religija. (T. R.)

Velik broj Srba s područja Banovine bio je zbog represije ustaškoga režima tijekom Drugoga svjetskoga rata uključen u antifašistički pokret. U poslijeratno doba ta je činjenica imala za posljedicu i njihovu veću uključenost u komunističke partijske strukture (Čačić-Kumpes i Nejašmić, 2001: 265). Za članove Saveza komunista zanimanje za religiju bilo je nepoćudno te je stoga ona stavljena po strani. U crkve se nije ulagalo, većina u Drugome svjetskom ratu porušenih pravoslavnih crkava nije obnovljena u cijelome poslijeratnom razdoblju.

Riječ »pravoslavac« u tom kontekstu u većoj je mjeri počela označavati narodnosni nego religijski identitet. Tu činjenicu vrlo dobro ilustriraju zabilježeni slučajevi kada su se kršteni baptisti prilikom popisa 2001. izjašnjavali kao pravoslavci, ne shativši dobro popisno pitanje koje se ticalo konfesionalne pripadnosti. Takvo brkanje očito je bilo uvjetovano ukorijenjenošću stereotipa *Srbin = pravoslavac*, *Hrvat = katolik* (Jambrešić, 1993).

Lokalni pastori slično opisuju geografsko područje svojega pastoralnoga djelovanja od Drugoga svjetskoga rata do 1990.:

Na ovim prostorima, što se bar pravoslavnog pučanstva tiče, nije bilo crkava niti su ljudi odlazili u crkvu...Tamo, pak, gdje su crkve bile... jako malo ljudi je dolazilo na bogo-

⁹ Sudeći po svemu, T. R. implicitno upućuje na veću uključenost Srba u partizanski pokret (o tome više u: Čačić-Kumpes i Nejašmić, 2001).

služje (mislim na pravoslavne crkve), dok su u katoličke više dolazili, a one nisu tako ni stradale u ratu ili uopće nisu stradale. To su okolnosti koje su uvjetovale da su ljudi bili totalno okrenuti od Boga i njegove riječi. Socijalizam i partija im je bio Bog i sve ostalo. (M. T.)

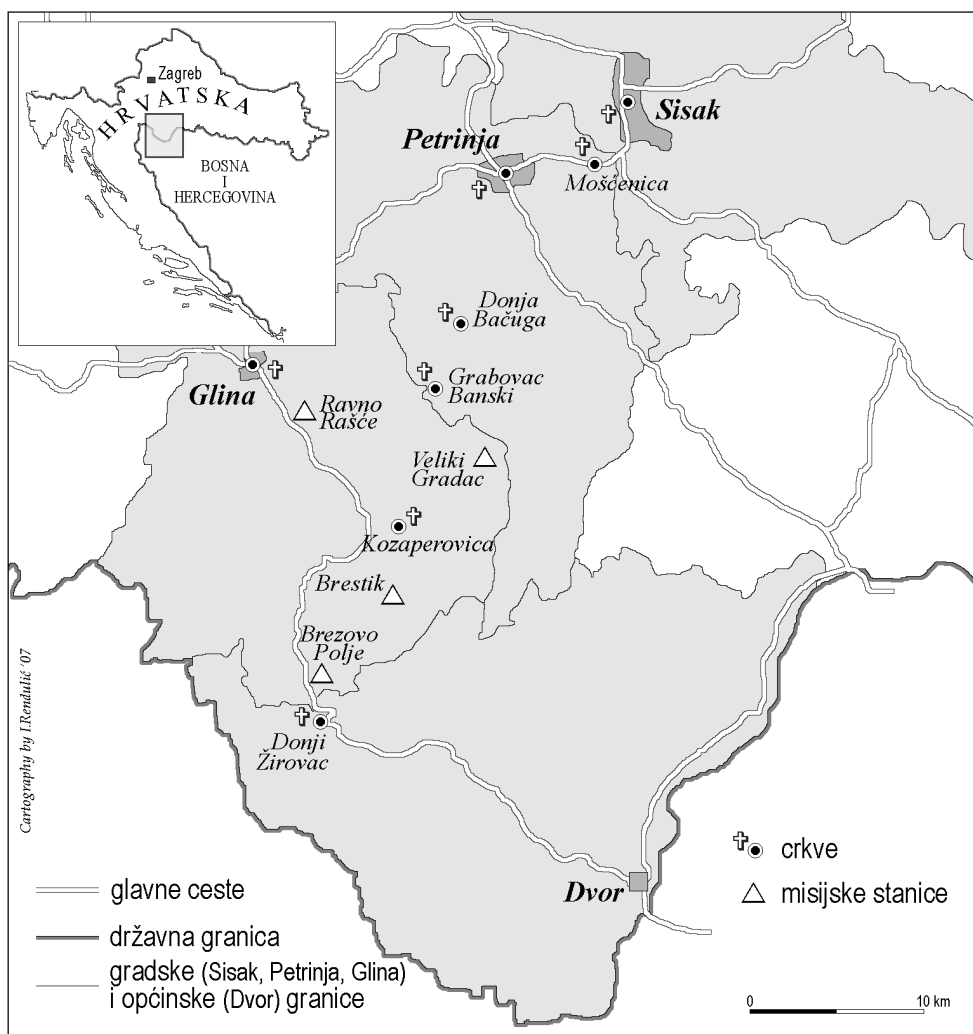
Za Srbe komunizam je religija. Srbi su na ovome području prije rata bili ateisti i komunisti. (B. B.)

Te tvrdnje podupire i istraživanje Davora Peterlina provedeno na uzorku 21 crkve, tj. gotovo polovine baptističkih crkava u Hrvatskoj. Njegovi podaci neizravno upućuju na činjenicu da su mnogi etnički Srbi prije nego što su postali članovi Baptističke crkve bili praktični ateisti (Peterlin, 2003: 253). Čime je Baptistička crkva privukla ateiste? Eileen Barker smatra da ateisti, iako ideološki protiv svake religije, ne moraju biti protivnici alternativnih religija, zato što ih vide kao alternativu moćnoj tradicionalnoj crkvi (Barker, 1999: 143). Čini se da su upravo zato netradicionalne denominacije, kao što je i baptistička, bivšim ateistima bliže od tradicionalnih crkava, prema kojima su bili kritični i prije u životu. Privlačnost takvih denominacija bivšim komunistima (ateistima) može se temeljiti i na pojmu egalitarnosti, jednakih prava za sve građane, što je također bilo blisko proklamiranome ateističko-komunističkome svjetonazoru. Neovisno o razlozima, na području Banovine, kako potvrđuju pastori i voditelji Baptističke crkve, velik dio novih obraćenika dolazi upravo iz ateističke pozadine (R. I., T. R. i B. B.).

Novo »stanje vidljivosti«

Tijekom Domovinskoga rata i u poslijeratnome razdoblju Baptistička je crkva postala jedan od važnih kanala distribucije humanitarne pomoći. Pomoć se upućivala kako institucijama (bolnicama, medicinskim centrima, dječjim vrtićima i staračkim domovima) (Jambrek, 2003: 86) tako i pojedincima. U zoni koja graniči s okupiranom Banovinom baptistička zajednica, uz Crveni križ i humanitarnu udruhu Karitas Katoličke crkve, bila je jedan od važnih izvora egzistencijalne pomoći za prognanike iz Banovine. Nakon Oluje u nekim područjima, posebno u pojedinim srpskim selima odakle je izbjegao veliki dio stanovništva a ostali su uglavnom stari i nemoćni, Baptistička je crkva bila i jedini izvor humanitarne pomoći. Na početku su misionari donosili u kuće kruh, šibice, svijeće i sve najpotrebnije stanovništvu koje je živjelo bez struje u uvjetima gotovo potpune izolacije: bez pošte, telefona, ambulante, trgovina. Poslije su se paketi hrane, deterdženti, krumpir, jabuke i sl. distribuirali preko već postojećih i novoosnovanih baptističkih crkava i molitvenih domova. Dolazak misionara u pravi čas u područja gdje nije bilo crkava, mnogim je stanovnicima tih područja pomogao prebroditi razdoblje egzistencijalne nesigurnosti, ali je pomogao i Baptističkoj crkvi da proširi svoj utjecaj. Naime, u poslijeratnom su razdoblju na području Banovine otvorene tri nove crkve (u Glini, Kozaperovici i Donjem Žirovcu) i dvije misijske stanice (u Velikom Gradcu i Ravnom Rašću) te su izgrađene dvije nove crkvene zgrade (u Moščenici i Kozaperovici) (vidi Kartu 2).

Karta 2: Baptističke crkve u Banovini

Distribucija materijalne pomoći, odnosno materijalnih dobara, u paketu s duhovnom hranom nije nov fenomen. Nije nov ni kritički odnos prema toj kombinaciji. Kritika o »kupnji duša« pratila je pojedina razdoblja širenja kršćanstva, a posebno misionarsku djelatnost u nerazvijenim afričkim i azijskim zemljama.¹⁰ I u postsocijalističkim zemljama nacionalne crkve kritiziraju alternativne da »potkupljuju njihovo stado« jer zbog

¹⁰ U Kini i Indiji taj se fenomen obilježavao terminom *rice Christians*. To je naziv za ljude koji su prijetvorno prelazili na kršćanstvo i bili kršteni radi ostvarivanja određene materijalne koristi, a bez stvarna prihvaćanja religije koja je bila strana njihovoj kulturi. Na primjeru Afrike taj je fenomen istražio Sanneh (1990).

svoga bogatstva mogu siromašnim stanovnicima zemalja uzdrmanih tranzicijskim procesima obećati i pružiti posao (tako su mormoni u Armeniji otvorili cementaru), jezične i računalne tečajeve, putovanja, a u kriznim područjima i hranu neishranjenima i gladnima (Barker, 1999: 140–141).

Još u dvadesetim godinama 20. stoljeća u Hrvatskoj se, ubrzo nakon dolaska prvih misionara iz Jugoslavenske baptističke crkve u Detroitu, Baptističkoj crkvi predbacivalo »da kupuje duše za dolare« (Jambrek, 2003: 57). Danas je slična kritika potaknuta ratnim i poslijeratnim djelovanjem Baptističke crkve. Predstavnici Katoličke i Pravoslavne crkve u sjevernoj Banovini na vrlo sličan način objašnjavaju jačanje utjecaja Baptističke crkve na svome području. Oni smatraju da su motivi priključivanja Baptističkoj crkvi isključivo materijalne naravi:

Narod je ovdje siromašan. Baptistička crkva je iskoristila siromaštvo, ponudila kruh, iskoristila nesreću drugih. Kada obilazim kuće, ljudi mi otvoreno kažu da su prešli na baptizam zbog siromaštva. Mi nemamo novca i nemamo što ljudima dati. (D. S., svećenik)
To su izgubljeni ljudi, prodane duše. Idu u crkvu s vrećicama jer znaju da će nešto dobiti. Kada stanu na noge i Baptistička crkva im prestaje davati i počinje tražiti priloge – oni otpadaju od crkve. (N. D., svećenik)

Baptistička crkva pak odbija interpretaciju da je njezina humanitarna djelatnost povezana sa skrivenim motivima. »Ishod nije bio namjera« (M. B.) – to je stav Crkve kada je riječ o humanitarnoj pomoći, a jedan je od argumenata i činjenica da broj krštenih u ratnome i poslijeratnom razdoblju u regiji nije bio velik, bez obzira na pomoć. Omjer broja ljudi koji su u poslijeratnome razdoblju bili kršteni u odnosu na broj ljudi koji su se koristili humanitarnom pomoći vrlo je nizak – u Glini je on, na primjer, 56 prema 1000.

Ipak, izgleda da su u Baptističkoj crkvi potpuno svjesni fenomena religijskoga konzumerizma. Eileen Barker definira konzumeriste u religiji kao osobe koje u prvome redu motivira vlastita korist. Pritom Baker veže konzumeriste uz alternativne crkve zbog njihova dijapazona sekularnih prednosti koje nude (Barker, 1999: 145). Iako termin religijski konzumerizam, koji se izvorno odnosi na društvo obilja i visokog standarda, možda nije posve primjeren odnosno primjenjiv na zajednicu pretežno starije i egzistencijalno ugrožene populacije, ipak se njime zbog nedostatka drugoga termina ovdje koristimo jer, bez obzira na dvojbenost, upućuje na materijalne (neduhovne) motive uključivanja u Crkvu. Svaka od baptističkih crkava u Banovini nezaobilazno bilježi fenomen konzumerizma, koji se jasno očituje u »koincidiranju« prestanka dolazanja ljudi u crkvu s prestankom distribucije humanitarne pomoći:

Počeli smo s humanitarnom pomoći jer smo smatrali da im je to u tom trenutku najpotrebnije, ali ljudi su bili zainteresirani za pomoć, a ne za evanđelje. (M. T.)

Osnivanje novih crkava u Glini i Kozaperovici privuklo je mnoštvo ljudi, ali poslije je njihov broj drastično pao:

Onda je dolazilo puno ljudi. Došli su, ali kada su vidjeli da nema novca – otišli su. (A. C.)
Nakon što su se stvari počele sređivati, nakon što su se pojavile međunarodne organizacije koje su dijelile alat i davale druge vrste pomoći, ljudi su počeli manje dolaziti u crkvu. Postali su bogatiji, sigurniji i izgubili su interes za crkvu. (M. T.)

Konzumerizmu je pogodovala i činjenica da je populacija koja je prolazila kroz Baptističku crkvu u velikoj mjeri sastavljena od starijih ljudi čije su obitelji napustile Hrvatsku tijekom Oluje, dakle onih kojima je konzumerizam očito postao strategija preživljavanja. I od aktualnih članova Baptističke crkve na području Banovine većinu čine osobe starije od 50 godina. U ruralnim područjima dobna je struktura još nepovoljnija: 74% članova baptističke crkve Kozaperovica i 85% baptističke crkve Banski Grabovac i Donja Bačuga čine osobe starije od 60 godina.

Ako joj i nije spektakularno poraslo članstvo, podjela humanitarne pomoći Baptističkoj je crkvi ipak donijela značajnu korist – izlazak iz stanja »nevidljivosti«. Naime, problem »nevidljivosti« jedan je od osnovnih problema svake alternativne crkve. Religije koje se razlikuju od dominantne u pravilu su slabo poznate, a često se upravo zbog toga prema njima formira negativan stav. Pripadnici malih vjerskih zajednica smatraju se krivovjercima, a na samu zajednicu gleda se kao na opskurnu, zatvorenu, isključivu, netolerantnu sektu odvojenu od vlastite društvene okoline. Takav stereotip određuje i nepovjerljiv odnos prema malim vjerskim zajednicama, koje često odgovaraju strategijom »nevidljivosti«, izbjegavajući tako potencijalnu konfliktnost impliciranu u negativnoj stereotipizaciji. U skladu s takvom strategijom većina baptističkih crkava u Hrvatskoj prilično je nevidljiva javnosti, baptističke crkve i molitveni domovi prepoznatljiviji su samo rijetkima upućenima i obilježeni su skromnim, neupadljivim pločama.

Koliko god je takva »nevidljivost« bila u skladu s principom »reducirane simbole« baptizma (izbjegavanje izvanjskih obilježja vjere zbog principa »ne pravite sebi kumire«), unutar Baptističke crkve postoji i svijest i o tome da je preduvjet njezina razvoja izlazak iz sjene. Ankica Marinović Bobinac na osnovi analize sadržaja časopisa *Glas Evandelja* Saveza baptističkih crkava u Hrvatskoj i časopisa *Izvori Evandeoske crkve* u svome istraživanju pokazuje da su te crkvene zajednice posve svjesne potrebe, a istodobno i nemogućnosti, podastiranja pravih informacija o sebi široj okolini. Svjesne su i toga da neobaviještenost društva o njima, odsutnost informacija o njima u masmedijima ne smanjuje brojne predrasude i nerazumijevanje u društvu, nego ih povećava (Marinović Bobinac, 1999: 250–251).

Pozitivan publicitet koji je u Banovini pratio distribuciju humanitarne pomoći izveo je Baptističku crkvu iz stanja nevidljivosti. Pomoć i druge humanitarne aktivnosti – organizacija računalnih radionica u školama, jezični tečajevi, organizacija koncerata, glazbena pouka – stvorili su u javnosti pozitivno mišljenje o zajednici koja se prije rata zbog svoje zatvorenosti doživljavala kao opskurna sekta. Voditelj crkve u Mošćenici, naselju kroz koje je prolazila linija fronte, rekapitulira nedavnu ratnu prošlost:

Najgora stvar je imati liste za pomoć. Zato se pomoć kod nas davala ako je bilo za sve. Davala se svima bez obzira na etničnost i vjeru. Nije bio uvjet biti član crkve. Stoga je danas prema baptistima u Mošćenici pozitivan odnos i izvan baptističke zajednice. (T. R.)

Izlazak iz sjene, omogućen novostvorenim pozitivnim ozračjem, dobio je i materijalan izraz: obilježile su ga nove baptističke crkve izgrađene u Mošćenici i Kozaperovici; za razliku od prijašnjih, one su uočljive i time obilježavaju novo stanje Baptističke crkve u regiji – stanje vidljivosti u kulturnome krajoliku.

Zaključne napomene

S obzirom na znanstvenu pozicioniranost autorâ ovoga rada unutar geografske struke, razumljivo je da su u središtu interesa bila pitanja vezana uz prostorni kontekst, odnosno kontekst geografije religije i kulturne geografije (Henkel, 2005; Šakaja, 1998). Osnovno pitanje na koje smo nastojali odgovoriti u ovome članku jest tradicionalno geografsko pitanje: Zašto ovdje? Koje su to sociogeografske ili kulturno-geografske pretpostavke koje su osigurale/omogućile uzlazni trend razvoja Baptističke crkve u geografskoj regiji Banovine?

Istraživanje je pokazalo da je ključni uvjet za razvoj Baptističke crkve u Banovini nakon 1991. bila činjenica da je to područje političke nestabilnosti, višestrukih pomicanja granica, a napose područje mješovite etničke strukture.

To su uvjeti koji čine plodno tlo za formiranje »srednje opcije«. Kada govorimo o »srednjim opcijama« u etnički mješovitim prostorima, valjalo bi spomenuti i hrvatske povijesne presedane. Najpoznatiji je svakako primjer Marčanske biskupije, osnovane na području gdje su se pravoslavni doseljenici izmiješali s katoličkim krajišnicima. Marčanska je biskupija tijekom svoga postojanja od 1611. do 1739. istodobno čuvala vezu s pravoslavnom Pečkom patrijaršijom i priznavala uniju s Katoličkom crkvom, a zagrebačkoga biskupa za svoga crkvenog starješinu. Jurisdikcijsko područje Marčanske biskupije u stvarnosti se odnosilo na etnički raznorodno područje Vojne krajine (Uhač, 1996; Kudelić, 2003).

Srednjom opcijom, ovaj put izvanreligijskom, možemo smatrati i fenomen jugoslavenstva. Duško Sekulić, Garth Massey i Randy Hodson interpretiraju jugoslavensku identifikaciju u bivšoj Jugoslaviji kao obrambenu strategiju etničkih manjina, što potvrđuju podaci o relativnoj brojnosti Jugoslavena u manjinskim sredinama: Hrvati su bili skloni izjasniti se kao Jugoslaveni ako su živjeli u Srbiji, a Srbi ako su živjeli u Hrvatskoj. »Samoizjajnavanjem kao Jugoslaveni pojedinci su... stekli sredstvo izbjegavanja međusobno suprotstavljenih zahtjeva za izjašnjavanjem o njihovoj nacionalnoj pripadnosti. To je bilo osobito važno za djecu iz nacionalno miješanih brakova...« (Sekulić, Massey i Hodson, 2004: 179). U kontekstu našega istraživanja svakako je zanimljiva činjenica da je postotak Jugoslavena u Banovini, kako pokazuju popisi stanovništva, 1971.–1991. godine veći od njihova udjela u cjelokupnoj populaciji Hrvatske (Stanovništvo prema narodnosti po općinama, 1971., 1981., i 1991. godine).

Priključivanje Baptističkoj crkvi u Banovini, slično tome, može biti interpretirano kao obrambena strategija, sredstvo izbjegavanja manjinskoga statusa, odnosno kao sredstvo za dobivanje prihvatljivijeg statusa, koji i dalje ostaje manjinski. Tu tezu neizravno potvrđuje i podatak da u susjednoj državi, Srbiji, »dvije trećine Baptista ... nisu etničkim podrijetlom Srbi; po pređima i podrijetlu većinom su Slovaci, Rumunji i Mađari« (Avram Dege, generalni sekretar Baptističkog Saveza Srbije, prema Knežević, 2001: 140).

Drugo je važno pitanje ovoga rada zašto je upravo baptistička religija bila odabrana kao »srednja opcija«. Vjerojatno je važna činjenica da je to jedna od crkava koja se u javnoj percepciji ne povezuje s određenom etničkom skupinom. Ramet (1984) dao je trostruku klasifikaciju religijskih organizacija u Jugoslaviji. Rimokatoličku i Srpsku pravoslavnu crkvu Ramet svrstava u »povijesne crkve koje su djelovale kao vodstvo odnosnoga naroda više od tisuću godina«. Drugu skupinu čine »etničke crkve (...) koje

se orijentiraju na manjine«. Njih Ramet smatra »nacionalnima« po formi, ali bez prilike da odigraju ulogu nacionalnoga vodstva. U tu bismo skupinu mogli uvrstiti, kada je riječ o bivšemu jugoslavenskom prostoru, Luteransku crkvu, koja se, posebno do Drugoga svjetskog rata, usmjerila na njemačku manjinu, te Reformističku, usmjerenu na mađarsku manjinu. Treća skupina »sastoji se od nenacionalnih crkava (...) koje odbacuju važnost nacionalne kulture kao dio svoje ideologije« (Baptistička crkva, Adventistička crkva i Jehovini svjedoci) (Ramet, 1984: 149).

Stjecajem okolnosti upravo je Baptistička, a ne neka druga nenacionalna crkva, realizirala svoj potencijal »srednje religijske opcije« u etnički i religijski mješovitu konfliktnom području Banovine. Svoju je ulogu odigralo pamćenje na zbivanja iz Drugoga svjetskoga rata i prepoznatljivost upravo te crkve kao sigurne niše. Distanca prema kultu ikona, ikonoklazam, odbacivanje religijskih simbola karakteristično za sve reformističke crkve, uključujući Baptističku, uklopilo se u intenciju/strategiju izmicanja sudjelovanju u etničkome i religijskom suprotstavljanju, koje se između ostaloga operacionalizira preko religijskih simbola.

LITERATURA

- ANČIĆ, Nediljko A. (2003). »Ein junger Staat mit alter Kultur – zur Rolle der Religion im heutigen Kroatien«, u: Karl Gabriel (ur.). *Religionen im öffentlichen Raum: Perspektiven für Europa*. Münster: Verlag Regensburg, str. 199–211 (*Jahrbuch für christliche Sozialwissenschaften*, 44).
- ARAČIĆ, Pero, ČRPIĆ, Gordan i NIKODEM, Krunoslav (2003). *Postkomunistički horizonti*. Đakovo: Teologija u Đakovu.
- ARAČIĆ, Pero, NIKODEM, Krunoslav i ŠANJEK, Franjo (2001). »Kroatien – eine religiöse Kultur«, u: Libor Prudký et al. (ur.). *Religion und Kirchen in Ost(Mittel)Europa: Tschechien, Kroatien, Polen*. Ostfildern: Schwabenverlag, str. 123–221.
- BARIĆ, Nikica (2005). *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990–1995*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga.
- BARKER, Eileen (1999). »Ali tko će pobijediti?: Nacionalne i manjinske religije u postkomunističkom društvu«, u: Ivan Grubišić i Siniša Zrinščak (ur.). *Religija i integracija*. Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, str. 127–159.
- BOROWIK, Irena (1999). »Integracijske i dezintegracijske funkcije religije u procesu transformacije suvremene Srednje i Istočne Europe«, u: Ivan Grubišić i Siniša Zrinščak (ur.). *Religija i integracija*. Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, str. 109–125.
- BUCHENAU, Klaus (1999). *Orthodoxie und Katholizismus in Jugoslawien, 1945–1991: ein serbisch-kroatischer Vergleich*. Wiesbaden: Harrassowitz.
- BUCZYNSKI, Alexander (1993). »Rimokatolička i pravoslavna crkva u Vojnoj krajini (1740.–1868.)«, *Povijesni prilozi*, br. 12, str. 39–96.
- BUTURAC, Josip (1984). *Popis župa Zagrebačke biskupije 1334. i 1501. godine*. Zagreb: JAZU.
- ČAČIĆ-KUMPES, Jadranka i NEJAŠMIĆ, Ivo (2001). »Social Changes, Migration and Ethnic Structure: Case Study of Petrinja (Croatia)«, *Društvena istraživanja*, god. 10, br. 1-2 (51-52), str. 253–277.
- ČRPIĆ, Gordan i KUŠAR, Stjepan (1998): »Neki aspekti religioznosti u Hrvatskoj«, *Bogoslovska smotra*, god. 68, br. 4, str. 513–563.

- GRUBIŠIĆ, Ivan (1999). »Religija, struktura i integracija hrvatskog društva«, u: Ivan Grubišić i Siniša Zrinščak (ur.). *Religija i integracija*. Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, str. 205–214.
- HENKEL, Reinhard (2005). »Geography of religion – rediscovering a subdiscipline«, *Hrvatski geografski glasnik*, god. 67, br. 1, str. 5–25.
- HOPPER, John David (1977). *A history of Baptists in Yugoslavia: 1852–1962*. (Ph.D Dissertation). Fort Worth, Texas: Southwestern Baptist Theological Seminary.
- JAMBREK, Stanko (2003). *Crkve reformacijske baštine u Hrvatskoj: pregled povijesti i teološke misli*. Zagreb: Bogoslovni institut.
- JAMBREŠIĆ, Renata (1993). »Banija: an analysis of ethnonymic polarisation«, u: Lada Čale-Feldman, Ines Prica i Reana Senjković (ur.). *Fear, Death and Resistance – An Ethnography of War: Croatia 1991–1992*. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku – Matrix Croatica – X-Press, str. 73–117.
- JUKIĆ, Jakov (1999). »Religijske integracije i uloga pomirenja«, u: Ivan Grubišić i Siniša Zrinščak (ur.). *Religija i integracija*. Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, str. 57–79.
- KLAIĆ, Vjekoslav (1980). *Povijest Hrvata*, sv. I–V. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.
- KLEMENČIĆ, Mladen i OREŠIĆ, Danijel (1991). »Promjene etničkog sastava stanovništva općina Dvor, Glina, Kostajnica i Vrginmost«, u: Ivan Crkvenčić (ur.). *Političko-geografska i demografska pitanja Hrvatske*. Zagreb: Savez geografskih društava Hrvatske, str. 257–291 (Posebna izdanja, sv. 8).
- KNEŽEVIĆ, Ruben (2001). *Pregled povijesti baptizma na hrvatskom prostoru. Priručnik za interaktivnu poduku u vjeri*. Zagreb: Savez Baptističkih crkava u Republici Hrvatskoj – Baptistički institut.
- KOLARIĆ, Juraj (2005). *Ekumenska trilogija*. Zagreb: Prometej.
- KUDELIĆ, Zlatko (2003). »Povijest grkokatoličke Marčanske biskupije ('biskupije Vlaha') zagrebačkog biskupa Petra Petretića iz 1662. godine«, *Povijesni prilozi*, god. 22, br. 25, str. 187–216.
- LEBER, Pavao (1912). *Povijesne crte nekih župa u bivšoj Banskoj krajini*. Zagreb: Tiskara hrvatskog katoličkog tiskovnog društva.
- LUČIĆ, Josip (1996). »Dodatak«, u: Stjepan Srkulj i Josip Lučić. *Hrvatska povijest u dvadeset pet karata*. Zagreb: AGM, str. 87–113.
- LUKINOVIĆ, Andrija (1995). *Zagreb – devetstoljetna biskupija*. Zagreb: Glas Koncila.
- MARINOVIĆ BOBINAC, Ankica (1999). »Evandeoske zajednice u integracijskim procesima u Hrvatskoj«, u: Ivan Grubišić i Siniša Zrinščak (ur.). *Religija i integracija*. Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, str. 243–253.
- MARINOVIĆ JEROLIMOV, Dinka (2000): »Religijske promjene u tranzicijskim uvjetima u Hrvatskoj: promjene u dimenzijama religijske identifikacije i prakse«, *Sociologija sela*, god. 38, br. 1–2 (147–148), supplement, str. 43–80.
- MARINOVIĆ JEROLIMOV, Dinka (2005): »Tradicionalna religioznost u Hrvatskoj 2004.: između kolektivnoga i individualnoga«, *Sociologija sela*, god. 43, br. 2 (168), str. 303–338.
- MATAS, Mate (2004). »Banovina: demografski razvoj i problemi nerazvijenog dijela Hrvatske«, *Hrvatski geografski glasnik*, god. 66, br. 2, str. 47–68.

- MATKOVIĆ, Hrvoje (1992). »Pravoslavna crkva u Hrvatskoj i Svetozar Pribićević«, *Hrvatska revija*, god. 42, br. 1, str. 19–26.
- MILETIĆ, Drago i VALJATO FABRIS, Marija (2003). »Projekt rekonstrukcije župne crkve Uznesenja blažene djevice Marije«, *Riječi*, br. 1-2, str. 115–139.
- MOAČANIN, Fedor (1981). »Vojna krajina do kantonskog uređenja 1787.«, u: Fedor Moačanin i Mirko Valentić. *Vojna krajina u Hrvatskoj*. Zagreb: Povijesni muzej Hrvatske, str. 11–41.
- OBKNEŽEVIĆ, Miloš (1979). *Razvoj pravoslavlja u Hrvatskoj i Hrvatska pravoslavna crkva*. München – Barcelona (Posebni otisak iz *Hrvatske revije*, sv. 2).
- PAVLIČEVIĆ, Dragutin (1994). *Povijest Hrvatske*. Zagreb: Naklada P.I.P.
- PETERLIN, Davorin (2003). »Baptističke crkve u Republici Hrvatskoj: pokušaj statističkog sagledavanja«, *Riječki teološki časopis*, god. 11, br. 21, str. 249–258.
- POŽAR, Petar (1996). *Hrvatska pravoslavna crkva u prošlosti i budućnosti*. Zagreb: Naklada P.I.P.
- PREVIŠIĆ, Vlatko (1996). »Sociodemografske karakteristike srednjoškolaca i socijalna distanca prema nacionalnim i religijskim skupinama«, *Društvena istraživanja*, god. 5, br. 5-6 (25-26), str. 859–874.
- RADEKA, Milan (1999). »U sjeni Nerona. Kako su Srbi uništili svoje crkve. Drama prisilne ateizacije«, *Identitet: nezavisne novine Srba u Hrvatskoj*, sv. 6, br. 37-38, str. 38–40.
- RAMET, Pedro (1984). »Religion and nationalism in Yugoslavia«, u: Pedro Ramet (ur.). *Religion and Nationalism in Soviet and East European Politics*. Durham, N.C.: Duke Press Policy Studies, 149–169.
- RAMET, Sabrina P. (2005). »The politics of the Serban Orthodox Church«, u: Sabrina P. Ramet i Vjeran Pavlaković (ur.). *Serbia since 1989*. Seattle, London: Univ. of Washington Press, str. 255–285.
- РОКСАНДИЋ, Драго (1997). »Вјерске подјеле и (не)сношљивости у Војној крајини: хрватски и српски етноконфесионални национализми у повијесној перспективи (XVI–XIX стољеће)«, *Љетопис Српског културног друштва »Просвјета«*, sv. 2, str. 62–101.
- SANNEH, Lamin (1990). *Translating the Message: The Missionary Impact on Culture*. New York: Maryknoll.
- SEKULIĆ, Duško, MASSEY, Garth i HODSON, Randy (2004). »Tko su bili Jugoslaveni? Propali izvori zajedničkog identiteta u bivšoj Jugoslaviji«, u: Duško Sekulić, Željka Šporer, Randy Hodson, Garth Massey i Josip Županov. *Sukobi i tolerancija. O društvenoj uvjetovanosti nacionalizma i demokracija*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk – Hrvatsko sociološko društvo, str. 175–199.
- SRKULJ, Stjepan (1996). »Hrvatska povijest u devetnaest karata«, u: Stjepan Srkulj i Josip Lučić. *Hrvatska povijest u dvadeset pet karata*. Zagreb: AGM, str. 1–85.
- ŠAKAJA, Laura (1998). »Kultura kao objekt geografskog proučavanja«, *Društvena istraživanja*, god. 7, br. 3, str. 461–484.
- ŠAKAJA, Laura (2004). »Kognitivne karte i post-konfliktno stanje: slika vlastitoga kraja učenika osnovne škole Jabukovac (Banovina)«, *Hrvatski geografski glasnik*, god. 66, br. 2, str. 69–94.
- ŠIŠIĆ, Ferdo (2004). *Povijest Hrvata: pregled povijesti hrvatskoga naroda*, sv. 2: 1526.–1918. Split: Marjan tisak.
- TOMKA, Miklós i ZULEHNER, Paul Michael (2000). *Religion im gesellschaftlichen Kontext Ost(Mittel)Europas*. Ostfildern: Schwabenverlag.

UHAČ, Josip (1996). *Marčanska biskupija*. Zagreb: Glas Koncila.

VALENTIĆ, Mirko (1991). »Temeljne značajke povijesti Vojne krajine«, *Povijesni prilozi*, br. 10, str. 3–36.

ZRINŠČAK, Siniša (2004). »Generations of atheism: patterns of response to Communist rule among different generations and countries«, *Social Compass*, god. 51, br. 2, str. 221–234.

IZVORI

Opći šematizam katoličke crkve u Jugoslaviji. Zagreb: Biskupska konferencija Jugoslavije, 1975.

Popis stanovništva 1991.: Narodnosni sastav stanovništva Hrvatske po naseljima. Dokumentacija 881. Zagreb: Državni zavod za statistiku.

Popis stanovništva 2001.: Stanovništvo prema spolu i starosti, po naseljima. Zagreb: Državni zavod za statistiku.

Popis stanovništva 2001.: Stanovništvo prema narodnosti, po gradovima/općinama. Zagreb: Državni zavod za statistiku.

Popis stanovništva 2001.: Stanovništvo prema vjeri, po gradovima/općinama. Zagreb: Državni zavod za statistiku.

Popis stanovništva 2001.: Broj, dobno-spolna i etnička struktura baptista u Hrvatskoj. Zagreb: Državni zavod za statistiku (Baza podataka Instituta za migracije i narodnosti).

»Baptist Jovan Jekić – najstariji Srbin u Hrvatskoj. Intervju s J. Jekićem« (Željko Maljevac), *Panorama*, 18. rujna 1996, str. 50-51.

Audio-zapis intervjua s Jovom Jekićem. Hrvatski radio, 28. listopada 1990.

Rukopis autobiografije Jove Jekića (ustupila kći Ankica, datum nepoznat).

Banija, List Srpske vojske Krajine. Zemljopisna karta, 1992.

<http://www.baptist.hr>, 29. 10. 2004.

Laura Šakaja, Reinhard Henkel

A NICHE IN A CONFLICT AREA: THE DEVELOPMENT OF THE BAPTIST CHURCH IN THE AREAS OF PETRINJA, GLINA, SISAK AND DVOR

SUMMARY

One of the aspects of social changes during the transitional period in most post-socialist countries was the revival of religion. The revival of Churches that accompanied the national upsurge in some countries was associated with the growth of post-socialist nationalism. This discussion focuses on the development of a different, transnational religious option in an area of ethnic conflict. It analyses the development of the Baptist Church in the post-conflict region of Banovina. The paper is based on interviews conducted mostly among representatives and members of the Baptist Church. After the Croatian Homeland War, in Banovina there was an increase in the number of members of this Church. Among new members the majority were ethnic Serbs, persons from mixed marriages and former communists. Neither the Catholic Church nor the Serbian Orthodox Church were acceptable options to them. The authors conclude that the Baptist option was sustainable due to three factors. First, the development of

the Church was based on an already existing tradition and on memories of events from World War II, which were activated by the new war situation at the beginning of the Nineties. Second, the Baptist Church ensured a middle, transnational option in an ethnically mixed setting, and in this way attracted all those who were looking for a neutrality niche in an ethnically strongly divided and conflictive society. Third, the active involvement and help of humanitarian organisations associated with the Baptist Church, during the war and the afterwards, helped to create an image of the Baptist Church as a shelter. These humanitarian activities made it possible for the Baptist Church to leave the shadows and become “visible”, and thus prevail over perceptions in which it was seen as an obscure sect.

KEY WORDS: Banovina, Baptists, religion, territory, ethnic group, conflict

Laura Šakaja, Reinhard Henkel

EINE NICHE IN EINER KONFLIKTREGION: DIE ENTWICKLUNG DER BAPTISTENGEMEINDEN IN DEN GEMEINDEN PETRINJA, GLINA, SISAK UND DVOR

ZUSAMMENFASSUNG

Einer der Aspekte des sozialen Wandels während der Transformationsprozesse in den meisten postsozialistischen Ländern war die Wiederbelebung der Religion. Häufig lief der gestiegene Einfluss der Kirchen parallel zu einer nationalen Wiederbelebung und in einigen Ländern wurde dieser Einfluss mit der Zunahme des postsozialistischen Nationalismus eng verbunden. Die Untersuchung beschreibt die Entwicklung einer transnationalen religiösen Option in einem Raum, der von einem ethnischen Konflikt geprägt ist: die Baptistische Kirche in der post-konfliktären Region Banovina. Die Grundlage des Beitrags sind Interviews, meistens mit Repräsentanten und Mitgliedern von Baptistengemeinden. In der Banovina hatten die Baptistengemeinden in und nach dem Krieg 1991-95 viel Zulauf. Es zeigte sich, dass im Untersuchungsgebiet überwiegend ethnische Serben, Personen aus gemischten Ehen sowie ehemalige Kommunisten Baptisten wurden. Für sie waren weder die Römisch-katholische Kirche noch die Serbisch-Orthodoxe Kirche annehmbare religiöse Optionen. Die Autoren identifizieren drei Faktoren, die die baptistische Option akzeptabel für sie machten: Erstens gab es in der Banovina bereits eine längere baptistische Tradition sowie Erinnerungen an Ereignisse im Zweiten Weltkrieg, die in der neuen Kriegssituation der neunziger Jahre aktiviert wurden. Zweitens stellte die Baptistische Kirche eine mittlere, transnationale Option dar und zog damit Menschen an, die eine Nische der Neutralität in dieser ethnisch gespaltenen und konfliktreichen Region suchten. Drittens bekam die Baptistische Kirche durch ihre umfangreichen humanitären Hilfsprogramme in der Kriegs- und Nachkriegszeit das Image eines Schutzraums. Diese humanitären Aktivitäten ermöglichten es den Baptistengemeinden, aus der „Sekten-ecke“ heraus zu kommen. Sie machten sie „sichtbar“ und damit akzeptabel.

SCHLÜSSELWÖRTER: Banovina, Baptisten, Religion, Territorium, ethnische Gruppe, Konflikt